

Szirmai Viktória (ed.) (2011). *Urban Sprawl in Europe*, Budapest: Aula.

A kötet neves magyarországi város és településszociológusok írásai alapján a városi tér kiterjedéséből fakadó problémákat elemzi. A kutatás, amelynek az anyagára a kötet épül, a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatásával megvalósított projekt részét képezte. A projekt keretében a kutatóknak lehetőségük nyílt összehasonlító elemzés készítésére négy európai nagyvárosban és azok környékén: Bécsben, Budapesten, Koppenhágában és Párizsban. A kutatás eredményeit 2011 novemberében az MTA Szociológiai Kutatóintézetében nemzetközi konferencia formájában is bemutatta.¹

Az angol nyelvű, az átlagos tudományos tanulmányköteteknél jóval szebb kiállítású kötet három részből áll. Az első rész két tanulmánya a problémakör elméleti kérdéseit tárgyalja: a városok növekedésének, a városi és város-környéki terek átalakulásához kapcsolódó elméleteket és azok kritikáit Szirmai Viktória, a városfejlődés szakaszait pedig Enyedi György tanulmánya mutatja be. Szirmai írásában középpontjában a város és városkörnyék átalakuló kapcsolatrendszerére áll, a városi középosztály megjelenése az elővárosokban, elkülönülése a vidéki térben, s ezen folyamatoknak a városi térre, a környezetre, és fejlesztési igényekre gyakorolt hatása. A szuburbanizáció és a dzsentrifikáció fogalmait használva hasonlítja össze Észak-Amerika és Európa jelenlegi városfejlődését. Szirmai írásának fontos tétele, hogy míg az Egyesült Államokban a középosztályi életstílus lényeges eleme a kertvárosi lakóhely, és a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok „rekednek” a belvárosi lakónegyedekben, addig Európában ez nem feltétlenül jellemző. Az európai országokban a középosztályhoz tartozó csoportok tagjai belakják a belvárosok tereit is, és emellett csak egy-egy jól meghatározható elegáns kertvárosban választanak lakóhelyet; míg a hátrányos helyzetű csoportok mind gyakrabban szorulnak ki a város környéki, városszéli lakóhelyekre. A városok bővülésére a nemzetközi irodalom alapján két alapvetően különböző válasz adható, írja Szirmai: a belvárosok fejlesztése, illetve a város és környéke közötti kapcsolatok erősítése. A tanulmányban a fenti folyamatok regisztrálása mellett a szerző történelmi perspektívába helyezi a városi tér kiterjedésének folyamatát, valamint az arra adható lehetséges válaszokat. A történelmi példák mellett részletesen bemutatja a Budapest városfejlődését meghatározó tényezőket.

Enyedi György tanulmánya saját, a nyolcvanas évek közepén kidolgozott elméletén alapul. A szerző szerint elmélete volt az egyik első kísérlet az európai városfejlődési modell olyan megfogalmazására, hogy az globálisan érvényességgel bírjon. Enyedi városfejlődési modellje – dán szerzők modelljéhez hasonlóan – négy szakaszt különít el: az első urbanizációs szakaszt, a szuburbanizációt, majd az ellen-urbanizációt (a vidéki népesség gyorsabb növekedésének jelenségét). Eltérés a negyedik szakaszban mutatkozik: a dán iskola szerzői ugyanis amellel érvelnek, hogy a negyedik szakaszban ismételt városba áramlás (reurbanizáció) figyelhető meg, Enyedi ezzel szemben azt állítja, hogy a negyedik szakaszt nem a városközpontokba való jelentős és általános beköltözés jellemzi, hanem globális város-térségek kialakulása, és a város-vidék közötti határok elmosódása. Ez az érvelés egybecseng – a térbeli folyamatok alakulását szintén figyelemmel kísérő – vidékszociológia megállapításaival. A tanulmányban olvashatjuk a városi és vidéki tér homogenizálódása mellett szóló ismert érveket: a távolság jelentőségének megváltozását a közlekedési rendszerek és az internethasználat terjedése miatt, a szolgáltatások megjelenésének jelentőségét a kis településeken. Ugyanakkor a szerző nem említi, hogy a kiköltözők miként reagálnak a csak fizikailag elérhetően is igénybe vehető szolgáltatások (egészségügy, oktatás, kultúra) központosítására, vagy a közlekedés anyagi és időbeli költségeinek növekedésére. A kötet további tanulmányai részben ezekre a kérdésekre is rezonálnak.

A könyv második része a négy európai nagyváros – Koppenhága, Párizs, Bécs és Budapest – várostérségeinek esettanulmányait tartalmazza. A koppenhágai esettanulmány (szerzői: Henrik Reeh és Martin Zerlang) a másik háromtól eltérően kevésbé magukra a migrációs folyamatokra koncentrál, mint inkább – rendhagyó módon – egy fél évszázadot meghatározó területtervezési koncepció utóéletén keresztül mutatja be az *urban sprawl* jelenségét. A *Fingerplan* néven emlegetett, negyvenes években

* MTA TK Szociológiai Intézet

¹ http://www.socio.mta.hu/dynamic/urban_conference_programme_final.pdf. Letöltve: 2012-03-11

kidolgozott elképzelés nagy hatását az a zseniális vizualizáció adta, ahogyan a tervezők a nagyváros terjeszkedésének irányait egy emberi tenyér lenyomataként jelenítették meg. Bár az elmúlt húsz évben az átfogó tervezés helyett már sokkal inkább célzott, helyi projektek érvényesülnek, az „ujjak” koncepciója sokáig rányomta bélyegét a fejlesztésről alkotott elképzelésekre. Koppenhága példájából azt is megtudhatjuk, hogy az infrastrukturális fejlődés és az európai integráció együttese milyen, korábban elképzelhetetlen transznacionális városrégiókat hozott létre az elmúlt évtizedekben: A dán főváros vonzáskörzetébe – ha persze nem is a szűken vett agglomerációba – ugyanis mára éppúgy beletartozik Svédország déli része, mint az északnémet területek.

Párizs hatalmas városrégiója az otthona minden ötödik franciának. Ők Ile de France lakói, a *francilien*-ek. Ez a nagyvárosi térség már a hetvenes évekre elérte azokat a határokat, melyeken túl azóta nem terjeszkedik. Az utóbbi évtizedekben az *urban sprawl* jelensége itt inkább a térség sűrűsödéseként jelentkezett. A populáció növekedése a régióban mintegy kívülről visszafelé zajlott: először az agglomeráció lakosság száma növekedett, majd a külvárosoké, végül az utóbbi húsz évben a városmag is migrációs pluszt könyvelhetett el. Mára azonban, úgy tűnik, ez a sűrűsödési folyamat is megállt: Párizs 50 kilométeres körzetében a földhasználat már nemigen változik, a térség a városmagtól távolabb eső részein még nőtt is a mezőgazdasági területek aránya. A városi nyomás tehát veszített erejéből. A párizsi esettanulmány szerzője, Nadine Cattan, nagy figyelmet fordít az *urban sprawl* jelenségének fragmentációs, dezintegrációs hatásaira. Az ingázás esetében például felhívja a figyelmet a férfi és női térhasználati minta különbözőségére: a nők az agglomerációban – a munkalehetőségek korlátozottsága miatt – könnyen „térbeli csapdába” eshetnek. A nagyobb presztízsű munkahelyek térben szegregáltak, a városmagban kereshetjük őket, és az is megfigyelhető, hogy a várostérség külső részein a lakosság átlagosan alacsonyabb végzettségű.

Különösen érdeklődésre tarthat számot a bécsi várostérségről szóló esettanulmány (szerzők: Peter Görgl, Marco Helbich, Walter Matznetter és Heinz Fassmann), egyrészt, mivel Budapestet gyakran szokás az osztrák fővárossal párhuzamba állítani, másrészt olyan, a legtöbb magyar olvasó számára is jól ismert helységnevek sorakoznak ebben a részben, mint Wiener Neustadt vagy Parndorf. A Bécs környéki szuburbanizációs folyamatok leírása így könnyen megelevenedik, már csak azért is, mert a tájékozódást a tanulmányban térképek segítik. A fejezet szerzői szerint a bécsi várostérségben a szuburbanizációs és poszt-szuburbanizációs folyamatok egyszerre vannak jelen. A migráció itt nem város és agglomerációja között zajló zéró összegű játszma: a migrációs plusz az egész térséget jellemzi, s a reurbanizáció is jelen van a fiatal, kevésbé tehető családok körében. Az általános népességnövekedés keretében különösen a külföldi és az idős lakosok aránya nő. A térségbe költöző külföldiek változatos képet mutatnak – a magyarok és szlovákok a határok menti régiókban telepednek meg, s ez a trend különösen erős Pozsony irányában, ahol a szlovák határ túloldalán magasabbak az ingatlanárak, mint az osztrák oldalon. Itt is jól érzékelhető tehát a határokon átnyúló várostérség kialakulása. A bécsi esettanulmány szerzőit – némileg meglepő módon – meglepi az a tény, hogy a státusz, a jólét és az iskolázottság nem egyenlően oszlik meg a régióban. Ezt a jelenséget azzal indokolják, hogy kimondottan nagy a helyi önkormányzatok autonómiája, ami gátat szab a redisztribúciónak, a kiegyenlítő célú fejlesztési aktivitásnak.

A bécsi esettanulmány után, átlépve a magyar határt, Budapestre érkezünk. A magyar olvasó számára jól ismert várostörténet, és az agglomerációban lezajló főbb folyamatok, konfliktusok leírása után a szerzők – Szirmai Viktória, Váradi Zsuzsanna, Kovács Szilvia, Baranyai Nóra és Schuchmann Júlia – a 2005 és 2010 közötti változásokat ismertetik. 2007 volt az első olyan év, amelyben a migrációs trend a főváros vonatkozásában megfordult: többen költöztek Budapestre, mint ahányan elhagyták a várost. Eközben az agglomeráció migrációs mérlege is folyamatosan pozitív. A Szirmai Viktória kutatócsoportja által 2005-ben és 2010-ben végzett *surveyk* eredménye szerint a térség – végzettség, munkahely és jövedelem szerint erősen hierarchikus – centrum-periféria viszonya az adott időszak alatt kiegyensúlyozottabbá vált. A költözni vágyók már 2005-ben is alacsony aránya 2010-re még alacsonyabbá vált. Ennek oka részben a gazdasági válságban, részben pedig az időközben a fővárosban épült sok lakásban kereshető. Drámai migrációs változásokra tehát a közeljövőben nem kell számítani. Összességében a budapesti várostérség egyre inkább kezd a nyugat-európai modellhez hasonlítani.

A kötet harmadik része Bécs és Budapest várostérségének dzsentrifikációs folyamatait mutatja be. A dzsentrifikáció fogalmának különböző meghatározásai abban egységesek, hogy a fogalom azt a folyamatot jelöli, amelynek során a jómódú társadalmi rétegek olyan (városi vagy vidéki) terekben jelennek meg, amelyet eddig nem használtak, és jelenlétük eredményeként kiszorítják a korábbi térhasználókat. Yvonne Frantz tanulmánya szerint Bécset az európai nagyvárosok többségénél jóval kevésbé jellemzi ez a folyamat. A működő szociális rendszer, a bérlők tudatos védelme lehetővé teszi, hogy a városrehabilitációs projektek esetében is megmaradjanak a társadalmilag kevert szomszédságok. A dzsentrifikáció veszélye persze Bécsben is fennáll, így fontos az ezzel kapcsolatos folyamatok kutatása, jobb megértése.

Csanádi Gábor, Csizmady Adrienne és Olt Gergely a kötet utolsó tanulmányában azt vizsgálta, hogy milyen társadalmi konfliktusokhoz vezetett Budapest belvárosának megújulása. A városrehabilitációs projektek szinte mindegyikére jellemző a dzsentrifikáció; bár a szerzők találnak ez alól kivételt is. Kérdésük, hogy Budapest belső – hatodik, hetedik, nyolcadik és kilencedik – kerületeiben milyen társadalmi hatással járt a városi tér átalakulása, megújítása. A városi tér megújulása leggyakrabban a „társadalmi keveredés” jelensége miatt okoz konfliktust, de ezen kívül a térhasználat változásai (éjszakai élet, közlekedés) is oda vezethetnek, hogy bizonyos társadalmi csoportok tagjai kénytelenek lakóhelyet változtatni. A tanulmány empirikus része alapos elemzését adja a főváros belső kerületeit érintő, elmúlt tizenöt évben lezajlott átalakulásoknak, városrehabilitációnak. Legrészletesebben Belső-Erzsébetváros átalakulását tárgyalja a három szerző. A terület lakosságának kicserélődését elemezve arra jutnak, hogy 2005 és 2008 között az ingatlanpiaci áremelkedés eredményeként a kerület karaktere átalakult. A régi lakosok mellé, akiknek egy része elköltözne, de erre anyagilag nem képes, fiatalok, külföldiek, kisgyerekes családok költöztek, azaz megújult az addig alapvetően elöregedő Belső-Erzsébetváros. Eszerint tehát Enyedi György állítása az európai középosztályra jellemző életstílusról továbbra is jellemző Budapestre.

Az *Urban Sprawl in Europe* előnyére válik, hogy szociológusok és geográfusok együttműködéséből született. Bár – a recenzióírók szívének kedves módon – az elemzések fő szempontja alapvetően szociológiai, a térbeli folyamatok tartalmi vizsgálata és vizuális – térképi – megjelenítése egyaránt kiváló. A tanulmányok stílusa az erős elméleti megalapozottság ellenére is olvasmányos, így a kötet bátran ajánlható minden, a térbeli társadalmi folyamatok iránt érdeklődő olvasónak.